

Карпенко Олексій Вадимович

аспірант кафедри археології НАУКМА,
провідний фахівець відділу підготовки експозиції,
Київський науково-методичний центр з дослідження,
реставрації та використання пам'яток історії,
культури і заповідних територій
(Київ, Україна)

oleksijkarpenko88@gmail.com

Oleksiy V. Karpenko

postgraduate,
Department of Archeology of the NaUKMA,
leading researcher,
Department of Preparation of Exhibition,
Kyiv Scientific and Methodical Centre of the Exploration,
Restoration and Usage of the Monuments of History,
Culture and Conservation Areas
(Kyiv, Ukraine)

ПРИЧІЛОК ЯК ЕЛЕМЕНТ ОЗДОБЛЕННЯ БУДИНКІВ КИЄВОПОДОЛУ ЗА ПЛАНОМ КИЄВА 1695 РОКУ

GABLES (*PRYCHILOK*) AS ONE OF THE ELEMENTS OF THE ARTISTIC DECORATION OF KYIV-PODIL ACCORDING TO KYIV PLAN OF 1695

Анотація

У статті досліджено декоративну частину українського міського будинку – причілок, у німецькій мові відомий як “Giebel (der)”. Автор пропонує графічні реконструкції причілків, створені з використанням зображень будинків плану Києва 1695 р.

Ключові слова: українська житлова архітектура, причілок, Києвоподіл, план Києва 1695 р.

Abstract

The article analyses a decorative part of Ukrainian urban house “prychilok” (gable), which is known as “Giebel (der)” in the German language. The author offers graphic reconstructions of the gables designed with the use of buildings’ images from Kyiv plan of 1695.

Key words: Ukrainian living architecture, *prychilok*, Kyiv-Podil, Kyiv plan of 1695.

Питання побутування в міській забудові України фігурних причілків в українській історіографії достатньо не висвітлене, що визначає **актуальність теми**. **Метою статті** є дослідження фігурних причілків як елемента декору міщанських помешкань Києвоподолу за їхніми зображеннями на плані Києва 1695 р. (далі – План). **Завдання** розвідки – обґрунтувати реконструкції причілків як елементів мистецького оформлення житла, найточніше окресливши їхню стилістичну належність.

Джерелом дослідження є публікація Плану¹. Через брак інформації про зовнішній вигляд української міської забудови XVII–XVIII ст. цінність історичного джерела, що містить зображення загального вигляду будинків та деталей їхнього декоративного оздоблення, надзвичайно велика.

Зображення житлових споруд на неінструментальному Плані дає можливість реконструювати оформлення зовнішнього вигляду міщанських будинків одного з київських районів – Києвоподолу, зокрема наявні на них фігурні причілки. “Примітивний” характер виконання Плану (нерівні лінії, недосконала перспектива) компенсує старанність його авторів у деталізації зображень споруд. Одним зі свідчень цього є зображення причілків, де зубці відтворені часом на межі фізичних можливостей художнього матеріалу – природного розтікання чорнил. Зважаючи на особливу манеру малювання, Планові – принаймні, в сенсі вивчення зовнішнього вигляду житлових міщанських споруд, – можна довіряти як іконографічному джерелу.

Залишмо деталі створення Плану для іншого дослідження, а в цій розвідці відзначимо його якості як графічного твору, саме вони нас цікавлять. Тривалий період Києвоподіл (або просто Поділ) ототожнювали з Києвом, оскільки саме на цей історичний міський район поширювалася дія магдебурзького права. Відтак Поділ мав усі ознаки міста, а його архітектурне середовище було втіленням *міської* культури ранньомодерної України.

¹ Алфєрова Г. В., Харламов В. А. Киев во второй половине XVII века: историко-архитектурный очерк. – Київ: Наукова думка, 1982. – 160 с.

Майже всі зображені на Плані фігурні причілки, атрибуція яких у автора не викликає сумніву², вималювані з порушенням їхньої реальної форми. Водночас цілком можливо реконструювати їхню форму, принаймні на рівні рапорту – елемента, що повторюється і становить рисунок причілка. Форма більшості фігурних причілків є низкою елементів, що повторюються, – зубців із проміжками між ними.

В зображеннях багатьох причілків помітні помилки, зроблені авторами Плану, коли вони відтворювали на папері ці архітектурні деталі. Такі зображення дозволяють з'ясувати, які саме труднощі виникали в художників: де вони достеменно відтворювали реальність, де – не впоралися із завданням, а де – можливо, свідомо спрощували чи взагалі ігнорували те, що не вдавалося задовільно відобразити. За малюнками авторів Плану – художників із народного (неакадемічного) середовища, легше визначити, який саме вигляд мала реальна мальована форма, принаймні частково.

Звернімо увагу на розташування будинків із фігурними причілками (їх на Плані вісім) на території Києвоподолу: ще з півдесятка зображень є кандидатами для атрибуції, проте уточнити список можна, лише ознайомившись з оригіналом Плану, а не з його репродукцією.

Одну з найприкметніших груп на Плані становлять будинки із причілками у вигляді виразно випнутих зубців, які зберігають свою ширину (якщо не розширюються) щодо “кореня” (місця сполучення з дошкою, з якої “виростають”). Ці причілки набрані із прямовисних дощок, що впливло на компонування візерунків, обмежувало розмір зубців, змушуючи майстрів робити останні більшими, не просто вписувати їх у відведені шириною дощок вертикальні межі, а й забезпечити гармонійний перехід (“перетікання”) одного елемента в інший.

Будинки з фігурними причілками становлять меншість серед споруд Києвоподолу, проте саме цю архітектурну деталь слід визнати помітною рисою міщанського побуту.

Причілком називають суміжну з *чільною* стіною будинку, а також торцеве завершення даху: двосхилого або напіввальмового (у якого нижня чотирихвила частина угорі переходить у двосхилу). Відтак причілок зазвичай має вигляд трикутної стінки, зовні, як правило, шальованої дошками. В ньому міг бути облаштований отвір для виходу диму (в курних хатах), або вікно мансардного поверху (як у сільських будинках другої пол. ХХ ст.)³.

У згаданих випадках причілок зазвичай “ховався” під виносом даху (для захисту приміщення від опадів – щоб не потрапляли через отвір). Але він міг мати й вигляд прямовисної стіни, яка не перекивалася піддашком, а навпаки – сама ніби “стискала” схили даху з торців, піднімаючись над ними. В цьому разі причілкові іноді надавали фігурної форми. Вона набула поширення в мурованому будівництві міст Північної, Центральної та частково Східної Європи: фігурний причілок як такий здебільшого й відомий за цими зразками. Звісно, він траплявся також у палацах та сакральних комплексах. Однак значно менш відоме застосування фігурних причілків у дерев'яних житлових спорудах, зокрема, в міському середовищі (принаймні в Україні, якщо вірити іконографічному матеріалу, – ще й у монастирській забудові).

Дерев'яні причілки набирали з дощок, прямовисно поставлених та щільно стулених між собою. Певно, саме такий вигляд мали найдавніші фігурні причілки і саме від них походять добре відомі муровані причілки ступінчастої форми. Останні, найімовірніше, є копіями дерев'яних причілків, що склалися з дощок, обрізаних за найкоротшим відрізком (що насамперед було суто фізично легше), тобто під прямим кутом, без підганання їх під рівний трикутник. Про еволюцію форм фігурних причілків, коли вони стали осмислюватися як художня частина споруд, йтиметься нижче.

З огляду на обмаль джерел із історії української міської житлової архітектури, можливість реконструкції хоча б її частини є вкрай важливою.

У статті передбачається:

1. Виокремити та скласти перелік фігурних причілків.
2. Проаналізувати їхню іконографію.
3. Визначити технологію виготовлення цих архітектурних деталей.
4. Запропонувати реконструкцію форм фігурних причілків.
5. Визначити стилістичні впливи та зв'язки з відомими мистецькими традиціями, поширеними в Україні на межі XVII–XVIII ст.

XVII–XVIII ст.

Культурно-історичний контекст.

Цілком очевидно, що народна культура, під впливом якої перебувала архітектура українських міст, визначала зовнішній вигляд таких архітектурних елементів, як причілки – архітектурні декоративні елементи, поширені із середньовічних часів.

Фігурні причілки становлять значну частину загальноєвропейського *традиційного* побуту. Насамперед, фігурний причілок асоціюється з Німеччиною, зокрема, з германським “цивілізаційним регіоном”, на який поширювалися німецькі культурно-мистецькі тенденції і де в доволі віддалених від Німеччини містах мешкали німецькі колоністи. З огляду на активні економічні та культурні зв'язки Руси-України з німцями, видається логічним поширення із Заходу культурних тенденцій, зокрема декоративних мотивів.

Справляло вплив і перебування певних територій сучасної України у складі Речі Посполитої, яка безпосередньо контактувала з германським світом: це дає суттєві підстави для пошуку можливих паралелей та аналогій. Те саме можна сказати й про традиції Литви та Білорусі, з якими зв'язки Руси-України були досить тісними.

Отож, на тлі очевидного зв'язку кількох сусідніх культурних традицій (усіх разом та кожної окремо) з Німеччиною та її культурою, безперечним є факт впливів різних традицій на формування та поширення різних видів причілків на землях Гетьманщини, зокрема в Києві.

Пам'ятки української архітектури переконливо засвідчують те, що фігурні причілки були відомі нашим пращурам

2 Є й такі, “фігурність” яких гіпотетична: складно визначити, чи в них спрощена форма, чи це просто нерівність ліній.

3 *Самойлович В. П.* Народное архитектурное творчество. – Київ: Будівельник, 1977. – 232 с.

ще з XV сторіччя. Світліни поч. XX ст. оборонного храму в с. Сутківцях (нині – Ярмолинецький р-н Хмельницької обл.), зроблені до його перебудови, демонструють одну з найпростіших та найпоширеніших форм фігурного причілка – ступінчасту. До перебудови в 1980-х – 1990-х рр. ступінчатий причілок мав і Успенський собор Зимненського монастиря, розташованого в с. Зимному Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.

Ілюстрація до твору “Тератургіма” А. Кальнофойського (1638) – гравійований план Печерська, Старого міста та Подолу, вказує на те, що в XVII ст. причілки переважно цієї форми побутували в Києві. Зображені на плані споруди світського призначення на торцях мають ступінчасті причілки. Прикметно, що такі будинки поряд з іншими спорудами вирізняються або чималими розмірами, або набалдашниками-навершнями на вершечках дахів, або поверховістю. Це дає підстави для припущення, що фігурні причілки були притаманні більшим та заможнішим будинкам. Беручи до уваги те, що на Плані 1695 р. не виявилось жодного цілком двохилого даху без *фігурного* причілка (всі вони мають виразно художню, часом вибагливу форму), можна вважати свідчення цього джерела як чергове (нехай опосередковане) potwierдження означеної версії, адже саме заможніші та поважніші громадяни, насамперед, прагнули оформити своє житло більш респектабельно та вибагливо.

До речі, якщо погодитися із гіпотезою про походження фігурного причілка із Західної Європи (нам вона видається поки передчасною та неприпустимо спрощеною), одержимо кореляцію наведеного припущення з відомою тенденцією заможної верстви населення надавати перевагу іноземним (імпортним) і тому незвичним формам виробів, аби вирізнитися з-поміж громади, ствердити свій буцімто “осібний” статус, якого, на їхню думку, надавала певна кількість грошей (капіталу). Зрозуміло, що можливість купувати дорожчі закордонні вироби давав саме майновий достаток, а не ледь не “апріорна” престижність усього закордонного.

Щодо еволюції форм причілків, то цілком очевидно, що найдавнішим із них є ступінчастий, який, як це не парадоксально, давніший за причілок простої трикутної форми. Пояснюється це тим, що первинно мусила виникнути простіша форма – а такою є саме ступінчаста. Вона утворювалася природним чином, коли дошки, призначені для шалювання причілка, обтиналися за найкоротшою траєкторією – під прямим кутом (як зазвичай обтинається дошка). Тоді у “партії” дощок однакової довжини просто зміщували зріз, відповідно змінювалося їх розташування ближче до центру причілка, де дошки мусили бути найвищими. В цьому разі усувався ризик, що, обрізавши їх по діагоналі (аби одержати рівний край причілка), майстер міг не розрахувати довжину, через що при припасовуванні дощок край був би “збитий”, нерівний. А якщо причілок від початку передбачався ступінчастим, незначна похибка в довжині, вочевидь, не була занадто помітна.

Тривале “життя” цій формі, певно, забезпечила схожість із надзвичайно поширеним орнаментальним мотивом “городок”, давнє походження та поширеність якого (щонайменше з часів цивілізацій Давньої Месопотамії) добре відомі.

Таким чином ступінчастий причілок отримував у системі українських народних символів та засобів виразності повну легалізацію і перспективи надовго “затриматися” у вітчизняній мистецькій традиції: набагато довше, ніж існувала мода на ступінчасті причілки в германізованих регіонах Західної та Північної Європи, зокрема у Східній Балтії.

Поширення в Україні тенденції ренесансу, а згодом – і бароко, разом із готовими (усталеними) формами причілків дерев’яних споруд не могло не відбитися на архітектурі, тим паче, що культурний розвій Києва (що почався приблизно в XVII ст. та завершився національно-визвольною війною під проводом Б. Хмельницького) супроводжувався оновленням у різних галузях культури. Архітектура, що почала помітно розвиватися з часів П. Могили, продемонструвала київським міщанам, що світ (зокрема, Європа) істотно “просунувся” вперед. Відтак, аби зберегти своє культурне середовище в умовах конкуренції з католицьким пластом культури Речі Посполитої, вони мають бути у тренді. Останнє, до речі, було стратегією П. Могили, який охоче запозичував культурні досягнення з католицької Європи, зокрема Польщі, водночас пристосовуючи їх під власні потреби. Це не залишилося поза увагою київських міщан, поруч (часом – і спільно) з якими діяв митрополит. Тому й фігурні причілки, зокрема барочних форм, у край умовні зображення яких бачимо на Плані, навряд чи варто сприймати як творіння іноземців: радше, це наші співвітчизники прагнули не “відставати”.

Зі спостереженого маємо доволі показові висновки. По-перше, фігурний причілок був добре відомий українцям ще з періоду пізнього Середньовіччя. Його найдавніша та свого часу найпоширеніша форма – ступінчаста, доволі довго “утримувала позиції” через подібність до “городка” – улюбленого мотиву народного декоративно-ужиткового мистецтва: ступінчастий причілок просто був лише його збільшеною версією.

Відзначений нами факт, що в архітектурі Києвоподолу кін. XVII ст. майже відсутні неорнаментовані причілки (в кожному разі, на Плані 1695 р. їх не зобразили), вказує на те, що київські міщани не вважали за потрібне споруджувати будинок із причілком, якщо останній не був орнаментованим. Інакше кажучи, основне призначення причілка вбачалося не лише в декоративній функції, аби похизуватись перед сусідами. Демонструючи свою обізнаність із модними архітектурними тенденціями, заможні міщани могли також споруджувати будинки певних типів або принаймні замовляти будівельникам дахи певної конструкції. Зважаючи на те, що звести традиційну українську хату не було занадто дорого, нема нічого дивного, що й заможні громадяни цілком могли собі таке дозволити.

Водночас це може пояснити, чому План 1695 р. фіксує на Києвоподолі так мало будинків із фігурними причілками поряд із будинками без них. Оскільки багатих міщан на тогочасному Подолі мешкало набагато менше, ніж представників інших суспільних верств, цілком очевидно, що і їхні будинки не перевищували того відсотка, який становлять нечисленні будинки з фігурними причілками.

Відтак припущення про соціальну конотацію фігурного причілка (в кожному разі, в межах Києвоподолу кін. XVII ст.) набуває фактичних рис.

Цим можна пояснити наявність збережених зубчастих причілків давнішого походження: господарі означених будинків (можливо, не такі заможні, як їхні пращури, які спорудили ці житла) прагнули зберегти ознаку престижу, хоча й не в зовсім “модному” вигляді.

Усвідомлюючи певну дискусійність наведеної думки, мусимо констатувати, що за відсутності джерел нині важко знайти менш суперечливі аргументи. Проте слід наголосити, що пояснення побутування культурних явищ лише одним із факторів (економічним або культурним, без прив'язки до певної ситуації з її особливостями) видається вкрай ризикованим, а вказана версія, на наш погляд, може усунути чимало протиріч.

Поширенню загалом невластивих для України майже двосхилих дахів споруд сприяли особливості міського середовища. Дослідник В. Самойлович, порівнюючи вальмовий та двосхилий дах, зазначає, що завдяки останньому з'являлося більше простору всередині приміщення, тож у *місті*, де земля коштувала досить дорого, це мало значення. В такому разі, ймовірно, саме цим можна пояснити переважання двосхилих дахів у таких густо забудованих містах, як, наприклад, Гданськ. Можливо, певне значення це мало й для Києва, позаяк територія, на яку поширювалася дія магдебурзького права, була обмеженою. Але, зважаючи на характер забудови, важко це стверджувати. Тут, радше, діяли інші фактори.

Ще одне спостереження: жоден із причілків (досить великих – займали близько половини висоти даху) не має рівних країв: усі вони оздоблені вирізами-зубцями чи мають якусь іншу (але, в кожному разі, виразно художню) форму. Це може свідчити про те, що причілок розглядали як привід *вирізнутися* з-поміж сусідів. Тобто самої лише більшої площі житлового простору (передбаченої конструкцією двосхилого даху, на протипагу вальмовому) міщанам, певно, було недостатньо, їх насамперед цікавив художній аспект.

У такому контексті звернімо увагу на те, що один із причілків має завершення у вигляді ліхтарика – бані, типової для архітектури козацького бароко; димар має накривку тої самої форми. Це свідчить про те, що будинок оформлювали в одному стилі, тож орнаментований причілок, його завершення та декорований димар мали були цілісним ансамблем; а також про одночасність зведення споруди з усіма деталями, її незмінність від часу будівництва (або сумлінної реставрації, якщо така проводилася). Припускаємо, що означений будинок є досить новим: на це опосередковано вказують барокові форми завершення причілка та накривки димаря. Згадаймо, що створення Плану 1695 р. припало на час гетьманування І. Мазепи, коли остаточно сформувався унікальний та самобутній стиль козацького бароко, який відіграв неабияку роль у культурному просторі козацької держави.

Для побудови причілка потрібен двосхилий дах, тоді як для України типовішим був вальмовий. Спробуємо знайти закономірності, що визначали (чи могли визначити) взаємне співвідношення їхньої кількості.

Дослідники Г.-Р. Грубе та А. Кучмар вважають, що "...самої простої в сооружении и потому самой распространенной, без сомнения, является двухскатная крыша. Кроме того, дома с такими крышами можно без проблем выстроить в ряд фронтоном к фронтому и между ними не возникнут так называемые снежные мешки. Особенно хорошо зарекомендовала себя на протяжении веков для отдельностоящих домов вальмовая (четырёхскатная) крыша во всех вариантах"⁴. Тобто будинок із двосхилим дахом вважався кращим варіантом *для міста* (де споруди були розташовані густо, а в західноєвропейському варіанті – взагалі впритул), а вальмовий дах здебільшого мали будівлі, зведені окремо від загальної забудови. З огляду на загальновідомий індивідуалізм українців та розлогу забудову міст (у цьому легко переконатися, переглянувши антикварні світліни міст колишньої Гетьманщини, забудованих традиційними хатами), стає цілком зрозуміло, чому "експансія" двосхилого даху в українському місті виявилася дуже скромною: забудова міст України-Гетьманщини не давала жодних підстав відмовлятися від вальмового даху.

Отже, причілки в українській архітектурі:

- зберігали (принаймні протягом певного періоду) риси, властиві країні-"імпортеру", звідки вони поширилися (ми вважаємо такими Німеччину, насамперед державу Тевтонського Ордену);
- успадкували місцеві формотворчі мистецькі традиції;
- в ході історико-культурного розвитку переймали (більшою чи меншою мірою) нові модні віяння та мистецькі традиції;
- піддавалися (так чи так) "народній вульгаризації", водночас набуваючи місцевого колориту і стаючи органічною частиною національної народної побутової культури.

Означені тенденції можна простежити, хоча й варто визнати їхній гіпотетичний характер. Відсутність у вітчизняній історіографії спеціалізованих праць на цю тему не дозволяє робити впевненіших висновків.

Важливим аспектом, який ми враховували при здійсненні реконструкцій, є практичні міркування. Коли ми апріорі визнаємо народний характер фігурних причілків Києвоподолу, важливе значення має технологія їх виготовлення, обумовлена прагненням міщан уникнути даремних витрат при декоруванні своїх будинків. Цей чинник впливав на раціоналізацію як технологічного процесу, так і на спрощення обрисів причілків проти європейських прототипів. Проте підсумком такої ощадливості часто ставала досить виразна композиція. Усвідомлення цих реалій дозволяє більш впевнено реконструювати форми фігурних причілків.

Перейдемо до розгляду та обґрунтування здійснених нами реконструкцій, поданих у додатках. Переважну частину причілків на Плані зображено фронтально, так само подаються і їхні реконструкції.

Більшість зображень причілків можна об'єднати за ознакою "зубці, що повторюються"⁵ (рис. 1, ряди 1–3). Художник вималював причілки⁶ із "нерівномірною якістю" по всій довжині. Тут можна простежити, як його зраджувало у процесі

4 Грубе Г.-Р., Кучмар А. Путеводитель по архитектурным формам / Пер. с нем. М. В. Алешичкиной. – 2-е изд. – Москва: Стройиздат, 1995. – 216 с.

5 До слова, причілки із симетричними формами складаються по всій довжині (крім вершини) не з одного повторюваного елемента. На відміну від зубчастих, їхня форма коливається. Можна припустити давніше походження цієї форми, а відтак – і будинків, оздоблених означеними причілками.

6 Форма яких, навіть спотворена, вписується до трикутника, як і мало бути, якби художник малював все детально.

роботи власне бачення. Безперечно, причілки, в яких вималювано по два-три зубці, насправді мали повний набір зубів-виступів по всій довжині їх верхнього обрису. Свідоме скорочення художником проблемних для нього (та й непотрібних на Плані) деталей зумовило те, що серед зубчастих причілків лише кілька вималювані бездоганно. Те, що їхні зубці відрізняються обрисами (попри майже ідентичні зображення будинків із цими причілками) не залишає сумнівів, що їх змалювано з реальних зразків.

Розглянемо інші групи фігурних причілків, серед яких відсутня така ж яскрава та детально відтворена група, як зубчасті. Звернемо увагу спершу на причілки, зображені фронтально.

На будинку, зображеному на північній межі Києвоподолу, представлено один із найунікальніших для Плану взірць причілка (рис. 1, ряд № 5), що поєднує характеристики, відсутні в решті цих архітектурних деталей. Означений причілок має зубчасті виступи – вибагливі “сталагміти” із глибокими проміжками-“колодязями” між ними, утвореними під кутом 45° або наближеним до нього.

Майстер, що створив цей причілок, уникав гострих кутів, що цілком зрозуміло: високо випнутий тонкий відросток дерев'яної дошки швидко розсохнувся б та обламався, виставивши на огляд “обрубаність” порушеної композиції. Але цікавим є те, що форма означеного причілка позбавлена вигинів і складається лише із прямих ліній. Виступи у формі кутів дозволяють зарахувати означений причілок до унікальніших, принаймні для Києва часів створення Плану (1695).

На протилежному кінці Києвоподолу на Плані зображено будинок із причілком менш вибагливої форми (рис. 1, ряд 4). Є підстави вважати таку форму реліктом, проявом значно давніших тенденцій, аніж вже згадані зубчасті (можливо, “готизовані”) причілки.

В центральній частині Плану (рис. 1, ряд 2) розташовані два будинки із зубчастими причілками. Проте в них зубці коротші й не такої вибагливої форми, як у інших.

Крім того, на Плані зображено ще з десяток будинків, наявність фігурних причілків у яких – гіпотетична або вони мають фігурні причілки, форму яких складно реконструювати.

Майже в центрі Подолу (на південь від ратушної площі) зображено будинок, звернений до глядача чільною стіною. Його дах має виразний залом: нижня частина даху – чотири-, верхня – двосхила. Краї схилів верхньої частини даху обведено кривими лініями, плавні вигини яких та їхнє розташування свідчить про те, що це – намагання відтворити у профіль фігурні причілки на торці верхньої частини даху.

Майже на ратушній площі (на вулиці, що пролягає з півночі) на Плані зображено ще один будинок, який має чи не найменший фігурний причілок із трипелюстковим завершенням, яке, можливо, є інтерпретацією популярного ще з домонгольських часів мотиву трилисника. Схожої форми причілок міститься над входом дерев'яної прибудови до відбудованої Петром Могилою в XVII ст. Десятинної церкви, як зазвичай атрибутують це зображення.

Поза межами Києвоподолу на Плані зображено ще один будинок із фігурним причілком доволі вибагливої форми, що складається з багатьох виступів, які нарастають, немов гроно, та об'єднані у три групи, центральна з яких – найвища. В такій композиції також упізнається наслідування вже згаданої форми трилисника. Якщо це так, то перед нами – промовистий приклад тяглості давньої народної традиції через її оригінальну інтерпретацію в контексті нових стилістичних віянь, оскільки форма зображеного на Плані причілка, зважаючи на все, тяжіє до барокової.

Висновки. Фігурний причілок можна вважати виразною частиною європейської урбаністичної культури – він має потенціал упізнавальності, як, скажімо, фахверк, що асоціюється із традиційною західноєвропейською цивілізацією часів Середньовіччя. Фігурні причілки відігравали помітну роль у оздобленні міщанських будинків. Можна припустити, що ці архітектурні деталі маркували *міщанський* характер народного житла, яке мало багато спільного із селянським, як і вигляд традиційного українського міста. Саме урбаністичним характером фігурного причілка як архітектурного елементу слід пояснювати його нечисленність у міському середовищі.

Києвоподіл, звісно, не був суцільно забудований будинками з фігурними причілками, та й одного архітектурного стилю на кін. XVII ст. (бароко чи “народного” з нашаруваннями готики, ренесансу та того ж самого бароко⁷) не існувало. Одні будинки гинули у пожежах, повенях, їх перебудовували, замінювали новими. Інші зберігалися, проносячи крізь віки відгомони попередніх художніх тенденцій, так чи так впливаючи на культурні погляди та мистецькі смаки наступних поколінь мешканців Києвоподолу.

Малювання таких причілків художником кін. XVII ст. – окрема цікава тема. Поза власне художніми прийомами, помилками, творчими знахідками та особливостями індивідуальних професійних навичок, їх наявністю або відсутністю слід відзначити вплив на документальну достовірність Плану Києва 1695 р. такого фактору, як властивості матеріалу, що змушували узагальнювати та ігнорувати дрібні деталі.

З погляду історії культурного розвитку, причілки у будинках можна визнати явищем, що висвітлює закономірності культурного розвитку в Україні-Гетьманщині загалом та в її міщанському середовищі зокрема.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Алферова Г. В., Харламов В. А.* Киев во второй половине XVII века: историко-архитектурный очерк. – Київ: Наукова думка, 1982. – 160 с.

2. *Грубе Г.-Р., Кучмар А.* Путеводитель по архитектурным формам / Пер. с нем. М. В. Алешичкиной. – 2-е изд. – Москва: Стройиздат, 1995. – 216 с.

7 Власне, ми схилиємося до думки, що реалії відповідали поєднанню двох вказаних тенденцій, поданих, напевне, таки не зовсім коректно: як два різні варіанти. Адже на практиці стилі часто змішувалися.

REFERENCES

1. *Alferova G. V., Kharlamov V. A.* Kiev vo vtoroy polovine 17 veka: istoriko-arkhitekturnyi ocherk. – Kyiv: Naukova dumka, 1982. – 160 s.
2. *Grube G.-R., Kuchmar A.* Putevoditel po arkhitekturnym formam / Per. s nem. M. V. Aleshichkinoy. – 2-e izd. – Moskva: Stroyizdat, 1995. – 216 s.
3. *Samoylovich V. P.* Narodnoe arkhitekturnoe tvorchestvo. – Kyiv: Budivelnik, 1977. – 232 s.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Реконструкції причілків будинків Плану Києва 1695 р. (за: *Алферова Г. В., Харламов В. А.* Киев во второй половине XVII века: историко-архитектурный очерк. – Київ: Наукова думка, 1982): червоним колом позначено фрагменти, взяті за основу при реконструкції форм цих архітектурних деталей. Праворуч у кожному ряду – реконструкції причілків.

Рис. 2. Рис. 2. Загальний вигляд Києвоподолу (за: *Алферова Г. В., Харламов В. А.* Киев во второй половине XVII века: историко-архитектурный очерк. – Київ: Наукова думка, 1982). Колами виділено будинки з фігурними причілками; пунктирними колами позначено будинки, інтерпретація причілків яких як фігурних видається сумнівною.

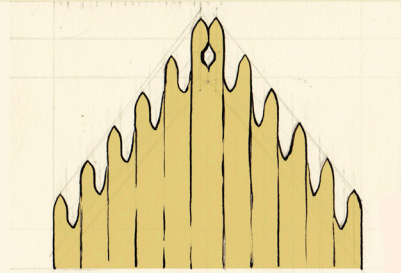
1

A

Б

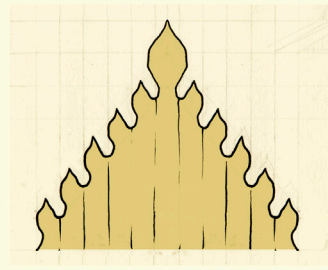
2

A

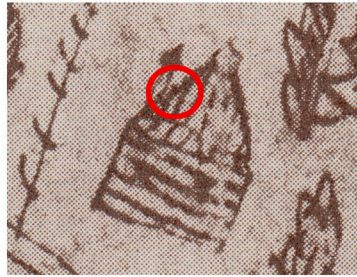
Б

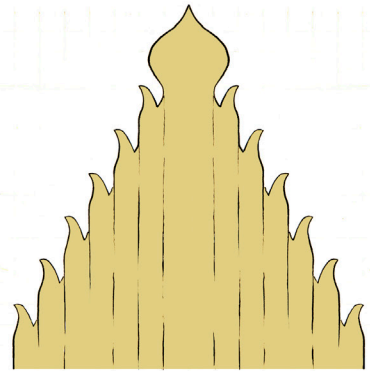
3

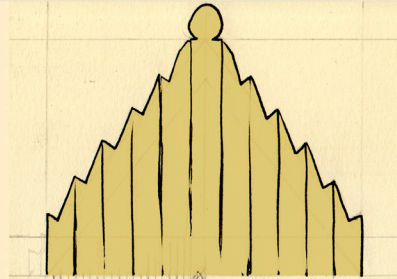
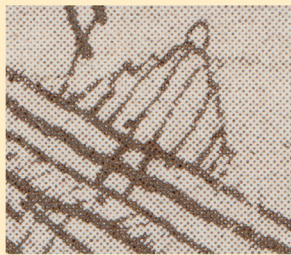
A

Б

4

5

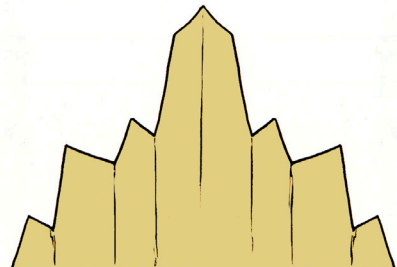

Рис. 1

БУДИНКИ КИЇВОПОДОЛУ З ФІГУРНИМИ ПРИЧІЛКАМИ (за Плянном 1695 року)

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

Будинки, в яких фігурне оформлення причілків можна констатувати без сумнівів

Будинки, наявність фігурних причілків у яких є гіпотетичною

Врізка фрагменту карти з млинами, переліченими в додатку до Плану 1695 р. та спорудами коло них

Скани зроблено з копій-додатків до видання: Алферова Г. В., Харламов В. А. Київ у другій половині XVII віку: історико-архитектурний нарис \ Відп. ред. Б. А. Рибаків. АН УРСР. – К.: Наукова думка, 1982. – 160 с.
Макет і позачення – Карпенко О.В.